

Els instruments de música dels descobridors d'Amèrica

Autor: Bernat Carbó

Data de publicació: 10-06-2013

Si els primers navegants a creuar l'Atlàntic amb En Colom eren catalans, els seus instruments havien també de poder ser localitzats a Catalunya, on havien de ser coneguts popularment i molt utilitzats. En Bernat Carbó ens ho demostra en aquest article, que publiquem ara, quatre anys després de la seva mort

Entre els cronistes d'Índies, tenim nombroses referències a instruments musicals o bé a músics que fan sonar els seus instruments en determinades situacions que s'esdevenen en la descoberta d'Amèrica.

Per exemple, En Bernal Díaz del Castillo, a la seva *Historia Verdadera de la Conquista de la Nueva España*, ens diu: "Mandó Cortès tocar el atambor a Camillas, que así se llamaba nuestro atambor, i a Benito de Veguer, nuestro pífano, que tocasse su tamborino". Dins de la mateixa obra, en un altre passatge, escriu: "Y sin dezir cosa ninguna Cortés ni ninguno de nosotros a los atabaleros que el Narváez trahía, començaron a tocar los atabales". O bé, un altre cronista d'Índies, En Francisco López de Gómara, a *La Conquista de México*, ens explica com En Cortès rep un cacic indígena: "Cortés lo recibió con mucho placer, y para hacerle fiesta y mostrarle cómo los cristianos honraban a su Dios, hizo cantar la misa con solemnidad y sonar los menestres, sacabuches y chirimías que llevaban". Altrament, En Guillem Coma, dins el *Relat de la segona expedició d'En Colón*, narra el següent: "Los músicos con sus chirimías y gaitas dejaron atónitos a las Nereidas Galateas, incluso a las propias sirenas con sus acordes dulces como la miel, mientras retumbaba la costa con el son de las trompetas y el estruendo de los clarines y el fondo del mar devolvía el eco de los tiros de las bombardas".

I finalment, i tan sols per a posar cinc exemples on apareixen els instruments de música en textos sobre la descoberta d'Amèrica, tenim un altre cronista d'Índies, en aquest cas del primer viatge, que és En Juan de Castellanos, que, a les *Elegías de Varones ilustres de Indias* parla també d'atambores i d'altres instruments, quan vol explicar el que feien els indis al rebre'ls: "Tocaban unos grandes atambores/ Caramillos y flautas imperfectas,/ Sonaban por encima los

Així, doncs, trobem esmentats els atambores, atabales, tamborinos sacabuches, chirimías, gaitas, trompetas i clarines com a alguns dels instruments de música que portava l'expedició, i caramillos, flautas i cornetas com a referents per a comparar els instruments musicals que exhibien alguns indígenes en una de les trobades amb els descobridors.

Ara bé, tenint en compte els nous corrents historiogràfics que tracten la descoberta d'Amèrica com un fet estrictament català, amb mariners catalans, naus catalanes, port de sortida català i una expedició formada gairebé íntegrament per catalans, el primer que ens hem de preguntar, en el cas que ens ocupa, és: existien a Catalunya tots aquests instruments de música? Formaven part de la cultura popular? Eren instruments coneguts a la cort i ja utilitzats en d'altres expedicions i viatges a noves terres? Vegem-ho.

Pel que fa als instruments de percussió, en primer lloc tenim el conjunt de tambors, tamborins i tabals, és a dir, timbals de diverses mides, més grans o més petits, però tots ells fets de fusta o metall de forma generalment cilíndrica i coberts per una membrana, gairebé sempre de pell, per la part superior i inferior. Pel que fa al mot tamborino, en tenim nombroses referències, i surt idèntic al Tirant lo Blanc, al capítol XXVI: "Aprés tornaren al castell ab moltes trompetes y tamborinos, ab gran triümf e alegria". Igualment, una variant catalana de tamborí i diminutiu de tambor és el mot tamboret. Menéndez Pidal, al seu llibre Poesía, juglaresca y juglares, de l'any 1942, exposa que en un document del 1294 es fa referència a un joglar català anomenat "Johanet, joglar del tanboret". O bé En Valeri Fuster, poeta valencià, per bé que ja al el segle XVI, esmenta tot un conjunt d'instruments musicals entre els quals hi ha "flautes i tamborets", al poema "La cric crac". En canvi, pel que fa als atambors, segons En Coromines, durant l'Edat Mitjana a Catalunya, hi havia les variants tambor, tamor, i tabor per referir-se, evidentment, al mateix instrument. Aquest darrer mot –tabor– és el que s'usa, segons En Coromines, a la Crònica d'En Jaume I, i l'altra, tamor, la trobem en una altra Crònica, la d'En Ramon Muntaner, al capítol CCXCII: "Ab altres qui érem per la ciutat de València, ab nostres bornadors davant e ab nostres trompes, e tabals, e dolçaina e tamor". En aquest darrer text, a part del tambor, anomenat tamor, també hi apareix el tabal, un dels altres instruments que surten als textos dels cronistes. I, certament, un altre autor que també esmenta els tabals com a instrument d'ús a la Catalunya medieval és En Romà Escalas, dins la Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear, al capítol que tracta els instruments musicals des dels inicis al Renaixement, i més concretament a l'hora de referir-se als instruments d'un segle anterior al regnat d'Alfons el Magnànim, és a dir, el segle XIV. Hi escriu "per a les solemnitats i els tocs militars, les trompetes, les trompes i els atabals seguien exercint la seva funció heràldica tradicional, associada al poder reial". I, encara més, Ma. Carme Gómez Muntané, a La música en la casa real catalanoaragonesa durante los años 1336-1432, publicat l'any 1979, cita un document de la cancelleria catalana datat el 6 de novembre de l'any 1377, on l'Infant Joan sol·licita un tabal: "Entés havem que vós tenits l tabal de Ribera, perque volem que lo lliurets an Johan Gener lo qual ell nos trameta segons que per nostra li fem saber".

D'altra banda, pel que fa als instruments de vent, hem vist com els cronistes citaven les xeremies, les gaites i les caramelles [aeròfon, petit, de fusta o de canya, amb bisell o de llengüeta; tub melòdic de la gaita], instruments de la família de la cornamusa, que consisteix en un bot o sac de cuir, que fa de dipòsit d'aire, amb diversos tubs fixats, tubs que tenen uns pavellons més o menys pronunciats. A Mallorca i a Menorca, xeremia és sinònim de cornamusa, però al Principat també s'entén per xeremia el tub sol, de fusta o de canya i de llengüeta simple o doble; és a dir, sense cap bossa que faci de dipòsit d'aire. Tots aquests instruments són coneguts a Catalunya abans de la descoberta d'Amèrica. En Roma Escalas, altre cop dins la Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear, ens diu que "la formació bàsica de la cobla de ministrers procedia del segle anterior [referint-se al segle XIV] amb les xeremies i les bombardes, instruments aeròfons de canya doble i so potent".

Igualment, en Ramón Andrés, al seu Diccionario de instrumentos musicales, escriu el següent: "La chirimía formaba una familia junto a las bombardas. De hecho, estuvo considerada como un discante de éstas. Ya en algunos documentos medievales se advierte una distinción entre sus miembros. Por ejemplo, en la casa catalanoaragonesa se hace alusión a la xelamia petita [xelamia és una variant de xeremia] y la xelamia gran". I el mateix passa amb les gaites. Ma. Carmen Gómez Muntané, al seu llibre anteriorment citat, exposa una llista de gaiters de la casa reial catalana entre 1336 i 1442, entre els quals hi ha Pere Seguer, Johani [?] Queser i Johan de Mascum, entre d'altres gaiters. Així mateix, En Ramón Andrés, al seu Diccionari, també diu que En Pere el Cerimoniós "contó con la presencia de diversos gaiteros como Ugoni de la pelliça, Guillemi [?] Veguer, Jaquet Tricot, Pere Castelló, Francesc de Montalba". Segons l'Andrés, a la Cort del Comte d'Urgell també hi ha documentats els gaiters Andreu Bonach, Pere Barat i Simon d'Ortega. I per si en quedés cap dubte, també en Ramon Escalas ratifica que la gaita havia estat un instrument d'ús a la cort: "Altres instruments com la gaita o cornamusa, el rabec, el flabiol, el tamborí i el tambor de cordes, a desgrat de la importància de què gaudiren a les corts de segles anteriors, quedaren relegats durant el Renaixement al pla secundari de la música popular; per exemple, el tamborí, que donava suport rítmic a la música de dansa executada amb aquests instruments". En canvi, pel que fa a la caramella, per bé que no hi ha documents que la vinculin estretament a la cort, sí

que n'hi ha diverses referències en d'altres textos literaris. En Ramon Llull l'esmenta al capítol VII del Llibre de la contemplació en Déu: "Lo juglar ha art e manera en fer lo so en la samphonia o en la caramella"; i també al Novell tractat d'Astronomia: "Encare són trompadors e sonen caramelles". O en Valeri Fuster, en el mateix poema que comentàvem anteriorment, té un altre passatge amb els versos següents: "Fiu-li après, per'namorar-la,/una dolça musiquella, /.../ lo diguí faca's, sus, doncs!/ que trumfe la caramella".

Pel que fa a un altre grup d'instruments de vent, teníem les trompetes, els sacabutxons i els clarins. De trompetes en trobem en molts texots anteriors a la descoberta. Per exemple, en la Crònica d'En Pere el Cerimoniós hi apaereix un fragment on s'explica un dels usos de la trompeta com a instrument d'avís i d'alerta: "Ab la gràcia de nostre senyor Déus, en hora d'alba, al primer toc de la nostra trompeta, tothom se curàs de regonèixer totes les bèsties, de referrar e donar civada, e, a la segona trompeta, tothom almorzàs, e, a la terça trompeta, tothom regoneguès e prenguéss ses armes, e al quart toc de la dita trompeta, tohom fos sobre els cavalls e seguís nostra bandera". I també al Tirant lo Blanc, al capítol CDXVIII: "Ab l'esclafit tan gran de les trompetes e anafils e botzines e crits molt grans"; i al capítol XXV: "Anaren a poc pas fins que foren al castell on los moros s'eren fet forts, e aquí pararen lo camp e reposaren aquella nit ab alegria inestimable; e al matí, en l'alba clara, lo rei feu tocar les trompetes e armà's tota la gent".

Igualment, quant al sacabutxó, val a dir que és l'antecessor de l'actual trombó, i va ser un instrument molt usat als segles XV i XVI. En Josep Ma. Lamaña, als articles "Los instrumentos musicales en la España medieval" i "Los instrumentos musicales en la España renacentista", publicats a Miscellania Barcinonensia al 1975, afirma que "ya tenemos referencias concretas de su empleo en la corte de los Reyes Católicos y asimismo hallamos también documentos del año 1480 relativos a la enseñanza del sacabuche en Barcelona". I també En Ramon Escales confirma que "La trompa amb colisses o vares, semblant al nostre trombó, s'introduí a partir del segle XV, anomenada sacabuitx o sacabutxo".

I pel que fa al clarí, cal advertir que és una trompeta medieval, normalment de fusta, i que és més aguda que una trompeta. Segons l'Andrés, es coneix a Catalunya, com a mínim, des de l'any 1400, indistintament amb els noms de clarí o claró. I també surt al Tirant lo Blanc, concretament al capítol CDXLVIII: "Com l'Almirall véu venir a Tirant, féu tocar les trompetes e anafils e clarons, e ab grans crits saludaren al Capità".

Així, doncs, hem vist que tots aquests instruments existien a Catalunya segle XV i segles anteriors, que eren instruments coneguts a la cort i que alguns d'aquests instruments ja s'havien utilitzat en d'altres conquestes o expedicions a noves terres. Un cop resolta la primera qüestió, la segona qüestió que se'ns planteja, gairbé immediata, és la següent: I a Andalusia? I a Castella? Existien també aquests intruments de música a l'Andalusia del segle XV? Perquè, si els mariners eren andalusos, havien de dur, evidentment, instruments que es toquessin a Andalusia aquella època. O bé si n'hi havia de castellans, haurien de portar instruments que es coneguessin a la Cort de Castella. Això és un nou afer que, si m'és possible, us explicaré, amb molt de gust, en el proper Simposi.

De moment, el que queda clar és que els mariners que van anar en els primers viatges colombins duïen instruments ben coneguts i molt utilitzats a Catalunya.

Bernat Carbó